

הפופוליסט הראשון

סיפורו של קורח יכול ללמדנו רבות על אחת התופעות המטרידות ביותר בזמננו: עלייתו של הפופוליזם בפוליטיקה. קורח היה פופוליסט, מן הראשונים המתועדים בהיסטוריה – והפופוליזם שב לאחרונה להרים ראש במערב, כפי שהיה בשנות השלושים, ומאיים על עתידו של החופש.

פופוליזם הוא הפוליטיקה של הכעס.¹ הוא מופיע היכן ששורר אי-נחת מהמנהיגות הפוליטית; כאשר רבים מרגישים שראשי הממסד עובדים למען האינטרסים האישיים שלהם ולא של הציבור הרחב; וכאשר יש אובדן נרחב של אמון וקריסה של מושג הטוב-המשותף. הוא מתעורר כשאנשים מתחילים להרגיש שחלוקת התגמולים אינה הולמת: מעטים מרוויחים בגדול, והרבים דורכים במקום או מפסידים – וכשמתפשטת התחושה של "לקחו לנו את המדינה שהכרנו", אם לנוכח ערעור הערכים המסורתיים, אם בשל הגירה רחבת היקף למדינה.

האי-נחת הזו מיתרגמת לדחייה כלפי האליטות הפוליטיות והתרבותיות. הפוליטיקאים הפופוליסטים טוענים שהם, ורק הם, משמיעים את קולו האמיתי של העם. האחרים, האליטה המנהיגה הקיימת, מתחלקים ביניהם בטובות ההנאה ואדישים לסבלם של ההמונים. הפופוליסטים מתסיסים את הציבור נגד הממסד. הם

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

נוקטים במתכוון פלגנות ורטוריקה של עימות. הם מבטיחים מנהיגות חזקה שתחזיר לעם את מה שנלקח ממנו.

בשנת 2017, התמיכה במפלגות פופוליסטיות ברחבי אירופה נעה סביב 35 אחוזים – השיעור הגבוה ביותר מאז שנות השלושים. מפלגות ימין קיצוני עלו לשלטון בפולין ובהונגריה, ויש להן נוכחות חזקה באוסטריה, בצרפת ובהולנד. בדרום אירופה, במדינות כגון ספרד ויוון, הפופוליזם נוטה להיות שמאלני דווקא. כך וגם כך, כאשר הפופוליזם עולה הרודנות מחכה מעבר לפינה.² זכויות האדם מוזחות הצידה. הציבור נותן למנהיג החזק סמכויות חריגות: כך היה בשנות השלושים עם פרנקו, היטלר ומוסוליני. הבריות מוכנות להקריב את חירותן על מזבח האוטופיה המובטחת, ולהבליג על עוולות חמורים כלפי מי שהמנהיג בוחר כשעיר לעזאזל ותולה בו את צרות האומה.

עדת קורח הייתה תנועה פופוליסטית, וקורח עצמו – אבטיפוס של מנהיג פופוליסט. כרו אוזניכם לדבריו על משה ואהרן: "רַב לָכֶם! כִּי כָל הָעֵדָה פָּלְם קְדָשִׁים וּבְתוֹכְכֶם ה', וּמִדּוּעַ תִּתְנַשְּׂאוּ עַל קְהַל ה'?" (במדבר טז, ג). אלה הם טיעונים פופוליסטיים קלאסיים. ראשית, רומז קורח, הממסד (משה ואהרן) מושחת. משה פעל בנפוטיזם כאשר מינה את אחיו לכוהן הגדול. הוא שומר את תפקידי ההנהגה הבכירים בתוך חוג המשפחה המצומצם שלו במקום לפזר אותם במעגל רחב יותר. שנית, קורח מציג את עצמו כגיבור ההמונים. העדה כולה קדושה, הוא אומר. בכך, משה ואהרן, אין שום סגולה מיוחדת. כולנו ראינו את הניסים שעשה ה' ושמענו את קולו. כולנו עזרנו לבנות את המשכן. קורח ממצב את עצמו כאביר הדמוקרטיה כדי להיות שליט אוטוקרט.

בשלב הבא מנהלים הוא וחבריו המורדים מסע מרשים של פייק ניוז, ממש כבימינו. אפשר להבין זאת מדברי התורה בעקיפין. כאשר משה אומר לה' "לא חמור אחד מהם נשאתי ולא הרעתי את אחד מהם" (טז, טו), אנו מבינים שהוא הואשם בכך: בניצול מעמדו להפקת רווח אישי. וכאשר משה אומר "בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה, כי לא מלבי" (טז, כח) מוכן שגם בזאת האשימו אותו – שהציג את החלטותיו שלו, במצג שווא, כצו אלוהי.

הבוטה מכולן היא טענתם של דתן ואבירם, פוסט-אמת גמורה: "המעט פי העליתנו מארץ זבת חלב ודבש להמיתנו במדבר כי תשתרר עלינו גם השתרר?" (טז, יג). זהו אחד הנאומים הנבזיים ביותר המצוטטים בתורה. יש בו נוסטלגיה שקרית למצרים ("ארץ זבת חלב ודבש", לא פחות ולא יותר!) האשמת משה בחטא המרגלים ובתוצאותיו ("להמיתנו במדבר"), והאשמתו בהשתלטות על העם לצורך יוקרה אישית (כי תשתרר עלינו גם השתרר): שלושה שקרים מקוממים במשפט אחד.

ודאי צדק הרמב"ן באומרו³ כי ערעור כזה על מנהיגותו של משה לא יכול היה להתקיים בשלב מוקדם יותר. רק לאחר חטא המרגלים, כשיוצאי מצרים הבינו שלא יזכו להיכנס לארץ המובטחת, נוצרה תשתית של התמרמרות עממית שאש-מחלוקת פופוליסטית יכלה להיאחז בה. ההמונים הרגישו לראשונה שאין להם מה להפסיד. פופוליזם הוא פוליטיקה של אכזבה, התמרמרות ופחד.

וכך, בפעם הראשונה וגם האחרונה בחייו, נהג משה כאוטוקרט, כמנהיג הנוקט אמצעים כוחניים כלפי מונהגיו – ולשם כך אף העמיד את ה' במבחן, כביכול:

בזאת תדעון כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה, כי לא מלבי: אם כמות כל האדם ימתון אלה, ופקדת כל האדם יפקד עליהם, לא ה' שלחני. ואם פריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אתם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאלה – וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה'. (טז, כח-ל)

ניסיון דרמטי זה ליישב סכסוך באמצעות שימוש בכוח (במקרה הזה כוח הנס) נכשל לגמרי. האדמה אכן פתחה את פיה ובלעה את קורח ועדתו, אבל העם, אף כי נבעת, לא השתכנע: "וילנו כל עדת בני ישראל ממחרת על משה ועל אהרן לאמר אתם המתם את עם ה'" (יז, ו). מאז ומתמיד התנגדו יהודים למנהיגות כוחנית.

מאלף אף יותר הוא המסגור שנתנו חז"ל למחלוקת קורח. אפשר היה לצפות שהם יציירו אותה בצבעי שחור-לבן וינגידו בין המרדנות לציות – אך הם התעקשו לדייק בשאלת המחלוקת הציבורית הראויה. הם אמרו שהבעיה אצל קורח ועדתו לא הייתה בעצם המחלוקת על משה ואהרן, אלא בכך שלא הייתה "מחלוקת לשם שמיים" – כמו המחלוקת בין בית הלל לבית שמאי, למשל, שהייתה לשם שמיים ולכן "סופה להתקיים", כלומר יש בה ערך לדורות.⁴ כפי שכתבתי כאן השנה על פרשת שמות, היהדות מתייחדת בכך שרוב כתבי-הקודש שלה הם אוספים של מחלוקות.

השאלה היא לא אם להתווכח אלא לשם מה ואיך. במחלוקת שאיננה לשם שמיים, הצדדים שואפים לניצחון. במחלוקת לשם שמיים, הם שואפים אל האמת. כשהיעד הוא ניצחון, כמו במקרה של קורח, שני הצדדים מפסידים. קורח מת, וסמכותו של משה נפגמה. אך כשהיעד הוא האמת, שני הצדדים מרוויחים. הפסד

לאמת הוא ההפסד היחיד שהוא גם ניצחון. כמאמר רבי שמעון העמסוני, כאשר התרשם שדרשתו שלו אינה נכונה במקרה מסוים: "כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני מקבל שכר על הפרישה"⁵.

בספרו הקצר והמעולה "מהו פופוליזם?" כותב יאן־רנר מולר כי הסימן המובהק ביותר לפוליטיקה פופוליסטית הוא הדה־לגיטימציה לקולות אחרים. פופוליסטים טוענים כי "הם ורק הם מייצגים את העם". כל מי שאינו מסכים איתם הוא "לא לגיטימי בעצם מהותו". כשהם מגיעים לשלטון הם משתיקים את מתנגדיהם. משום כך כה מסוכנת היא ההשתקה של קולות לא־פופולריים בקמפוסים האוניברסיטאיים בימינו באמצעות "מרחבים בטוחים", "אזהרות טריגר" והוקעת "מיקרו־אגרסיות". כאשר חירות הדיבור והמחשבה נגזלת, החירויות האחרות הן הבאות בתור.

היהדות מתגוננת מפני הפופוליזם בעמידתה על הלגיטימיות של "מחלוקת לשם שמיים". היא איננה משתיקה קולות־נגד, אלא מרוממת אותם. בתקופת המקרא התמסדה גישה זו בדמותם של הנביאים, שהטיחו את האמת שלהם בבעלי השררה. בתקופת חז"ל היא התבטאה בתרבות המחלוקת הניבטת מכל דף במשנה, בגמרא ובספרות הרבנית בכלל. במדינת ישראל בת זמננו, תרבות הוויכוח היא חלק בלתי נפרד מהמרקם של החופש הדמוקרטי, בניגוד זועק למתרחש ברוב העולם הערבי המקיף אותה.

מכאן הרעיון משנה־החיים: אם רצונכם ללמוד, לצמוח, לבקש את האמת ולמצוא את החופש, חפשו מקומות המברכים על הוויכוח ומכבדים את בעלי הדעה השונה. התרחקו מאנשים,

ממקומות וממפלגות שאינם כאלה. גם אם הם מציגים את עצמם כידידיו של העם, בעצם הם אויביו של החופש.

1. מן הספרים על הנושא שהתפרסמו לאחרונה מומלץ במיוחד ספרו הקצר של יאן־רנר מולר "מהו פופוליזם": Werner Muller, *What is populism?*, Penguin, 2017-Jan. ראו גם המחקר החשוב Populism: the phenomenon, Bridgewater associates, 22 March 2017.
2. ראו James Snyder, *On Tyranny: 20 lessons from the 20th century*, Bodley Head, 2017.
3. רמב"ן לבמדבר טז, א.
4. משנה, אבות ה, כ.
5. פסחים כב ע"א.